

HARPTTE SOSYAL SİYASET TEDBİRLERİ

Prof. Dr. Orhan TUNA

MEFHUM VE MAHİYETİ

Savaş ekonomisi genel manasiyle savaş içinde yaşayan, savaşı üretim ve tüketim bazı olarak kullanan ve anlayan ekonomik bir rejimdir.

Birinci Cihan Savaşından önce bazı ekonomistler, savaş iktisadî ilminin iktisat ilimleri arasında özel bir disiplin olmasını, yani savaşın sistematik bir millî ekonomi haline getirilmesini istemişler, kısaca bir savaş ekonomisi ilminin doğmasını müdafaa etmişlerdir. Bu suretle ekonomiyi barış ve savaş ekonomileri olarak iki kısma ayırma temayülleri doğmuş ve bu görüş o devirlerde bir hayli güç kazanmıştır.

Bununla beraber, aksi görüş daha çok rağbet bulmuştur. Bu aksi görüşü savunanlara göre, bir savaşın başlaması, aslında ekonomik bir realite olmadığı gibi, öte taraftan barış içinde de savaş ekonomisi durumları meydana gelebilmektedir: Son derece gergin ve hararetle bir silâhlanma yarış devresinde olduğu gibi.

Gerçekte savaş ekonomisi ile barış ekonomisi olsa olsa ancak fikrî seviyede iki alternatif teşkil edebilir. Gerçekte ise bunlar arasında sadece bir intikal (geçiş) bahis konusu olabilir.

Bu itibarla harp ekonomisinin özel ve ilmi bir iktisat disiplini haline getirilmesini şüphe ile karşılayan iktisatçılar, böyle bir düşüncenin arkasında devamlı bir harp tansiyonu olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu iktisatçılara göre, özel prensiplere ve kendine mahsus şekillere dayanan bir savaş ekonomisi bahis konusu olamaz. Zira bu takdirde ekonomik krizleri de teorik ve pratik bakımdan

iktisat ilminin iki özel disiplini haline getirmek gerekir. Günümüzde dünya ekonomisi o derece grift (karmaşık) ve birbirleriyle sıkı münasebetler haline gelmiştir ki, ekonomiyi bir barış ekonomisi ve bir savaş ekonomisi olarak iki kısma ayırmaya imkân yoktur. Aslında bir çok ilim adamının ileri sürdükleri gibi, ilim dallarını bir takım bölümlere ayırma görüşü de hiç bir zaman geçerli değildir ve olmamıştır. Zira bu takdirde botanik ilmini de, faydalı ve zararlı nebatlar olarak ikiye ayırmak gerekmektedir. Filhakika her ilim disiplini, her ilim dalı bir bütündür ve ancak bütüne dokunmadan kendi bünyesi içinde kısımlara ayrılabilir.

Öte yandan barış ve savaş ekonomilerinde ayrı faktörlerin mevcudiyeti, ekonomi ilminin ikiye ayrılması bakımından haklı bir sebep teşkil etmez.

Şimdi savaş ekonomisi nasıl vasıflandırılabilir?

Bütün yatırımların savaş maksadına yönelmiş olarak yapıldığı bir ekonomi düzeni ve barış ekonomisinin tamamıyla ihmal edilerek bunun savaş ekonomisine dönüştürülmesi durumu literatürde total savaş olarak vasıflandırılmaktadır.

Nitekim İkinci Cihan Savaşı yıllarında böyle bir duruma Almanya'da ve Sovyetler Rusyasında rastlanmıştır. Buna mukabil USA böyle bir durumdan kısmen uzak kalmıştır.

Diğer taraftan barış devrinde teessüs etmiş olan ekonomik dengenin savaşta bozulması şu şekilde olmaktadır :

a) *Tüketim strüktüründeki değişmeler :*

Tüketimin ordu ihtiyaçlarına yönelmesi ve sivil ihtiyaçların arka plâna atılması şeklinde ortaya çıkmaktadır : Bu arada tüketim malları talep yapısındaki değişmeler yanında, talep ferdi olmaktan çıkmakta, kollektif bir mahiyet kazanmakta, demir, çelik, odun, çimento vesaire gibi ara mallar ve stratejik maddeler barış ekonomisinde olduğu gibi meselâ mesken inşaatında ve kamu âlet yapılarında ve sosyal tesisler inşaatında kullanılmayıp, ordu ihtiyaçlarına tahsis olunmaktadır.

b) *Üretim strüktüründeki değişmeler :*

Harp malzemesi imalâtı, sivil tüketim ihtiyaçlarını tatmin yerine ve bunun aleyhine olarak gelişmekte, yatırımlar da bu istikamete çevirmektedir.

Öte yandan savaş krizi, ekonomik krizin aksine olarak, bir kısım özel varlıkları çoğaltmak, buna karşı iktisadî reel kapital varlığını azaltmak gibi durumlara yol açmaktadır.

Hülâsa normal barış devirlerinde üretimle tüketim arasında teessüs etmiş bulunan denge, savaş yıllarında bozulmakta ve savaş uzadıkça dengeye ulaşma ihtimali zayıflamaktadır.

*
**

Nihayet savaş ve silâhlanma endüstrisi bugün atom silâhlarının gelişmesi ve imalâtı sahasında çok mühim bir dal teşkil etmektedir. Bununla beraber, demir - çelik endüstrisi de büyük ehemmiyetini muhafaza etmektedir (tank, top gibi ateşli silâhlarla harp gemileri imalâtı).

Günümüzde birçok ülkelerde savaş endüstrisi devletlerin mülkiyet ve tasarrufu altında olmakla beraber, devletler türlü savaş araç, gereç ve teçhizatını özel sektöre de sipariş etmektedir (İsviçre'de Oerlikon, Almanya'da Krupp, Avusturya'da Steyer ve eski Çekoslovakya'da Skoda misallerinde olduğu gibi).

Savaş endüstrisi, hususiyle savaş sevk ve idaresinin gittikçe teknik bir hüviyet kazanmasından dolayı çok gelişmiştir. Yabancı ülkelere bağı kalmamak endişesiyle hemen bütün devletler bir savaş endüstrisi kurma yoluna gitmişler, birçok ağır silâh ve uçak fabrikaları vücuda getirmişlerdir.

Genel Olarak Savaşta Emek Piyasası Münasebetleri :

Gerek I. Cihan Savaşı (1914 - 1918), gerek II. Cihan Savaşı (1939 - 1945) bütün gelişmiş kapitalist ülkelerde çalışan nüfusun, yani işçi, müstahdem ve memurların durumunun son derece kötüleşmesine yol açmıştır. İş müddetleri büyük ölçüde artmış, sanayiye ve ağır ve tehlikeli işlerde kadın emeği yoğunlaşmış, iskân şartları son derece kötüleşmiştir.

Diğer taraftan I. Cihan Savaşı arifesinde bu ülkelerde, yani Batı Avrupa'nın kapitalist ülkelerinde sosyal siyaset sahasında çok yorucu ve üzücü olan çalışmaların meyveleri de artık elde edilmeğe başlanıyordu. Tıpkı diğer sosyal sınıflar gibi, işçiler de umumiyetle vatanseverliklerini ispat etmişler, netice itibariyle "vatan müdafaası" yanında "sınıf mücadelesi" sloganı tamamıyla ortadan kaybolmuş, siyasî radikalizm cereyanları bir hayli gevşemiş bulunuyordu.

Ancak bu durum esas itibariyle savaş yıllarına münhasır kalmış, savaş sonrasında, hattâ savaşın son yıllarında başta işçiler olmak üzere, halk arasında baş gösteren ve ihtilâlcî bir manzara arzeden galeyan ve kaynaşmalar meydana gelmiş, siyasî radikalizm cereyanları yeniden kuvvet kazanmıştır.

Almanya'da I. Cihan Savaşı sırasında emek piyasası münasebetleri ve "Harp Sosyal Siyaseti" :

Savaşın emek piyasası üzerindeki tesirleri bir kelime ile memnuluk verici olmamıştır. Bir defa bu ülkede 1913 yılından çok sayıda ve anormal miktarda işsiz devralınmıştır. İşsizlik 1914 yılının ilk aylarında nisbî olarak yüksek seviyede kalmış ve savaş hazırlıkları, seferberlik sırasında halkın nakde hücumu, ihracat kanallarının tıkanması, tüketicilerin çekingen davranışları, birçok insanın askere alınmasına rağmen, işsizler sayısında önemli bir düşme olmamış, netice itibariyle işsizlik oranı 1914 yılı Ağustos ayında, yani harp arifesinde % 22.4'e ulaşmıştır. Ancak bu oran savaşın fiilen başlamasıyla tedricî şekilde düşmüş, yıl sonunda % 2.4 olmuştur. Bu kuvvetli düşüş üzerinde 1 Ağustos 1914'de başlayan ve sınırlarını gittikçe genişleterek bir cihan savaşı haline gelen harekâtın elbette büyük tesirleri olmuştur.

Filhakika savaşın bidayetinde endüstride çalışan işçilerin dörtte biri askere alınmıştır. Müteakip aylarda bu nisbet üçde bire yükselmiştir. Bununla beraber 1915 yılında da işsizlik oranı 2,5'la 2.7 arasında seyretmiştir.

Diğer taraftan 1914 Ağustos ayından itibaren erkek emek arzında büyük bir düşme, buna karşı kadın emek arzında büyük bir yükselme kaydedilmiş ve sanayi ve hizmet sektörlerinde (şehirlerde)

erkek işgücünün yerini gittikçe artan ölçüde kadın işgüçleri almıştır. Ayrıca savaş esirleri sayısı da zamanın seyri içinde yükselmiş ve bunlar her üç sektörde de istihdam edilmiştir. Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, savaş yıllarında emek piyasasının karakteri, tekstil endüstrisi bir tarafa bırakılacak olursa, noksan işgücü veya işgücü açığı şeklinde tecelli etmiştir.

Aslında tekstil sanayii yabancı ve ithal malı ham madde işlediği ve bu kabil ham madde ithalâtının savaş yıllarında durduğu, hiç değilse yavaşladığı, diğer taraftan genellikle endüstri bölgeleri dışında kurulmuş bulunan bu tür sanayide çalışan kadınlar tabii olarak askere alınmadığı için, buralarda fazla kadın emek arzı daha bir süre devam etmiştir. Aynı şekilde porselen, deri, şapka endüstrisi kollarında da böyle bir durumla karşılaşmıştır. Bunlar da tıpkı tekstil sanayii gibi, endüstri merkezlerinde kurulmadıklarından, ayrıca bunların savaş endüstrisine çevrilmeleri de bahis konusu olmadığından, bütün savaş müddetince buralarda çalışan işgücünde nisbî bir işsizlik devam etmiştir.

Şimdi biraz da noksan işgücü meselesi üzerinde durmak istiyoruz. Filhakika bu, savaş yıllarında emek piyasasının temel rejimidir ve savaş uzadıkça kötüleşen ve müzminleşen bir fenomendir. Savaş yıllarında, savaşa katılan her ülkede meydana gelen işgücü açıkları umumiyetle harp esirleri, özellikle kadınlar ve çocuklar, kendi istekleriyle çalışmak isteyenler tarafından doldurulmaktadır. Kadınlar ve bu arada bilhassa bekâr kadınlar mal fıkdanı ve pahalılığın tesir ve tazyikiyle emek piyasalarına dökülmüşlerdir. Ayrıca dul ve kimsesiz kadınlar da aldıkları dulluk ve ihtiyarlık rantlarını tamamlamak için çalışmak zorunda kalmışlardır. Hususiyile Almanya'da 1916'da tanzim ve yürürlüğe konan büyük silâhlanma programı, çalışmağa ehil erkeklerin silâh altına celbine yol açmış, netice itibariyle kadın işgücünün önemi büsbütün artmıştır.

Diğer yandan 1916 silâhlanma programına kadar savaş için pek az önemi olan veya hiçbir değer taşımayan bir kısım sanayi kolları belirli miktardaki işgücünü kendinde toplamış bulunuyordu. Bu tarihten itibaren Almanya'da savaş ofisi veya dairesi (Kriegsamst) buralarda çalışanların savaş maksadiyle serbest bırakılmalarını emretmiştir. Ayrıca kadın işgücü seferberliği yapılmıştır. Ne-

ticede 1917 yılında 4.8 milyon erkek ve 4.3 milyon kadın işgücünün sigortalı olduğu tesbit edilmiştir. Üretimin kadın işgücünü gittikçe artan ölçüde massetmesi nisbetinde, kadın işgücünün açık işyerlerine arz oranları şöyle olmuştur : 1914 Ağustos ayında arz maksimum 202 iken, 1917'de minimum 83'e düşmüştür. 1918 yılında açık işyerlerine kadın işgücünün arzı daha da düşmüştür. 1918'de seferberliğe son verilmesi neticesinde tekrardan aşırı bir kadın işgücü arzı başlamıştır.

Şimdi savaşta emek piyasası hareketlerini gösteren bazı istatistikî sayılara ve verilere işaret edelim. Aslında savaşın emek piyasasına vurduğu damga şu rakkam ve oranlarda daha iyi görülüp anlaşılmaktadır :

Almanya'da 1917 Haziranında toplam işsizler oranı, toplam işgücü oranının % 1'inin altına, Ekim ve Kasım 1917'de % 0,7'ye düşmüş ve genellikle harp sonuna kadar bu şekilde devam etmiştir. Bu rakkamların arkasında savaş rejiminin emek piyasası üzerindeki tesirleri gizli bulunmaktadır. Bu memlekette iş ve işçi bulma kurumu savaş öncesinde işsizlikle mücadele hususunda bir vasıta olarak kullanılırken, aynı teşekkül savaşla birlikte mahiyet değiştirmiş ve serbest işgüçlerinin savaş emrinde kullanılması için bir vasıta haline getirilmiştir. Değerli vasıflı işçiler hemen seferberliğe tâbi tutulmuştur. Ancak bunların bir kısmı sonraları ordudan izinli olarak savaş sanayinde çalıştırılmıştır. Filhakika savaş sanayii için askerliğe elverişli olmayan erkekler, gezginci işçiler, askere alınmaları tehir edilenler ve ordudan izinliler aslî nüveyi teşkil etmişlerdir. Bunlara öteden beri sanayide çalışan kadınlar eklenmiştir. Ayrıca bu arada rezerv işgüçleri sayılabilir. Diğer yandan savaş maksatları ve savaş endüstrisi bakımından mobilite çok fazla olmuştur : Köyden kente, bir şehirden diğerine, bir sanayi yolundan diğerine, bir işletmeden diğer bir işletmeye. Köye dönüş hemen hemen durmuştur. Ayrıca harp esirleri ile askerî kumandanlardan mürekkep bir zümre emek piyasasında mobil bir kontenjan teşkil etmiştir.

Nihayet, I. Cihan Savaşının bu ülkeye hazırladığı behbaht akıbet 1918-1919 kış aylarında bütün siyasî iktidarın gerçekten işçinin eline geçmesine zemin hazırlamıştır.

*

**

İngiltere'de (1914-1918) I. Cihan Savaşı yıllarında hükümet savaşın sürdürülmesi için zarurî bulunan bazı endüstri dallarını hedef tutan ve açıkça devlet sosyalizmi damgasını taşıyan birtakım kanunlar çıkarmıştır. Bununla beraber bu kanunlar hiçbir zaman İngiltere'de hâkim olan hür iktisat zihniyetini prensip itibariyle terketmek mânâsına gelmemiştir. Nitekim bu savaş mevzuatı 1918 yılından itibaren yürürlükten kaldırılmıştır. Aynı şekilde savaşın dikte ettiği kötü istihdam şartları da 1918 sonrasında büyük ölçüde düzeltilmiştir.

II. Cihan Savaşında (1939 - 1945) Emek Piyasası Hareketleri :

I — Amerika Birleşik Devletleri :

Bu ülkede prodüktif güçlerden tam olarak faydalanmak nihai bir gaye teşkil ettiği için, savaşla birlikte devlet ücret teşekkülü üzerindeki müdahalelerinden sarfınazar etmiştir. Zira ücretin dondurulması işçiler üzerinde cebir tedbirlerinin alınması mânâsına geleceğinden ve herşeyden önce de sendikaların husûmetine yol açacağından, bu yola gidilmemiştir. Zira, Amerika Birleşik Devletlerinde sendikaların desteği olmaksızın vergi hadlerinin yükseltilmesi ve sınırlı üretimde yapı değişiklikleri gibi ciddi ve radikal hiçbir tedbire başvurulamayacağından, cebir vasıtaları fazla rağbet görmemiştir.

Savaşın başlamasıyla birlikte, "millî savunma şurası" na bağlı (Council of National Defence) "uzmanlar komisyonu" na bazı önemli devlet sekreterleri yanında, büyük sanayi temsilcileri ile birlikte mühim ve önde gelen sendikaların liderleri de dahil edilmiştir.

Bu çalışma barışı prensibine dayanılmak suretiyle askere alınanların sayısı 1940-1944 yılları arasında 390.000'den 11.3 milyona yükseltilmiştir. Silâh altına alma, işgücü sayısında ancak 1 milyon kadar azalmaya yol açmıştır (55.6 milyondan 54.6 milyona düşmüştür). İşsizlerin sayısı ise 8.1 milyondan 670.000'e inmiştir.

Sanayie gelince, işsiz kütleinin geriye akımı neticesinde sanayideki istihdam rakkamı 7 milyon artmak suretiyle 45 milyona ulaşmıştır. Buna karşı tarım 590.000 işgücü vermiş, bu suretle tarım sektöründe istihdam edilen toplam işgücünün sayısı yuvarlak rak-

kamla 9 milyona inmiştir. Diğer taraftan endüstride dayanıklı tüketim malları üretiminde istihdam edilenlerin sayısı, özellikle savaş vasıtaları imalâtında bir misli artmıştır. Buna karşı dayanıksız tüketim malları imalâtında istihdam artışı ancak % 20 civarında olmuştur. Diğer bir ifadeyle: dayanıklı tüketim malları imalâtı sanayiinde 1940 yılında istihdam miktarı 5.5 milyon iken, savaşın en harareti devirlerinde 11 milyona, dayanıksız tüketim malları imalâtında ise istihdam miktarı ancak 6 milyona ulaşabilmıştır.

Bu türden strüktürel değişmelerin bu kadar kısa bir müddet içinde yüksek ücret cazibesi olmadan meydana gelmesine iradî ve ihtiyarî yoldan imkân bulunamayacağı aşikârdır. Bundan dolayı saat başına ücret kazançları da değişik şekilde olmuştur.

Meselâ dayanıklı tüketim maddeleri imalâtında (savaş vasıtaları ve teçhizatı dahil), 1940-1944 yılları arasında saat ücretleri 0.72 sentten 1.2 sente, buna mukabil dayanıksız tüketim malları imalâtında ise 0.60 sentten 0.86 sente yükselmiştir. Ayrıca bütün endüstride haftalık çalışma saatleri bir hayli yükseldiği için (38.1 saatten 45.2 saate), buna paralel olarak haftalık ücret kazançları da bittabiî artmıştır.

II — Almanya :

Tıpkı Amerika Birleşik Devletlerinde olduğu gibi, bu ülkede de savaş dolayısıyla emek piyasasında yapı değişiklikleri meydana gelmiştir. Tarımda savaş yüzünde meydana gelen işgücü açıkları (1940-1941), harp esirlerinin istihdamı suretiyle bertaraf edilmiştir. Endüstride 3.5.1939 ile 31.5.1944 arasında, ana maddeler endüstrilerinde istihdam hacmi 2.1 milyondan 2.7 milyona ve imalât sanayiinde 3.8 milyondan 5.1 milyona yükselmiştir. Buna karşı yapı endüstrisinde istihdam hacmi 1.4 milyondan 0.7 milyona ve diğer imalât sanayii kollarında (ki, bunlar arasında dayanıksız tüketim maddeleri mühim bir parça teşkil etmektedir), 3.6 milyondan 2.3 milyona düşmüştür. Silâh altına alınanların sayısı bir hayli çok olmuştur. Ancak emek piyasasındaki boşluklar harp esirleri ve yabancı işçilerle kapatılmıştır.

Alman Reich'ında İşgüçleri Sayıları (Milyon Olarak)

Yıllar	Sivil Alman İşgücü	Bunlar İçinde Kadınlar	Silâh Altına Alınanlar	Yabancı İşçiler ve Harp Esirleri	Toplam İşgücü
1939	39.1	14.6	1.4	0.3	39.4
1940	34.8	14.4	5.7	1.2	36.0
1941	33.1	14.1	7.4	3.0	36.1
1942	31.3	14.4	9.4	4.2	35.5
1943	30.3	14.8	11.2	6.3	36.6
1944	29.0	14.8	12.4	7.1	36.1

Bu hususta dikkate değer olan nokta, erkeklerin yerini almak üzere kadınlardan emek piyasasına katılanların mühim bir yekûn teşkil etmediğidir.

Diğer taraftan cebri yoldan çalıştırılan harp esirleri ile yabancı işçiler ortalama emek müessiriyetinde bir artış meydana gelmesine imkân vermemişlerdir. Aslında Alman harp endüstrisi bu devrede 3.5 milyon daha işgücü istihdam edebilecek durumda bulunmaktaydı.

Hülâsa Alman işçilerinin durumu II. Cihan Savaşı yılları ilerledikçe korkunç derecede kötüleşmiş, silâh altına alınmış olan erkek işçilerin yerine yüzbinlerce esir ve kadın çeşitli harp sanayii kollarında çalıştırılmış, iş müddetleri tedricî şekilde o derece artmıştır ki, savaşın beşinci yılında haftalık iş süresi 90 saate kadar ulaşmıştır. Ayrıca Almanya'nın işgalinde bulunan ülkelerden toplanmış bulunan milyonlarca yabancı işçi fabrikalarda çalıştırılmıştır. Öyle ki, 5. savaş yılında bunların sayısı 7 milyona çıkmıştır. Nihayet çok sayıda genç ve 10 yaşından itibaren çocuklar dahi celledilmiştir.

III — İngiltere :

İngiltere savaş yıllarında emek piyasasında işgücü fikdani bakımından en az zorluk çeken bir ülke durumundadır. Dominyonlar ve koloni imparatorluğu sıfatıyla Hindistan, Pakistan, Avustralya, Yeni Zelanda gibi ülkelerden bol miktarda işgücü, hattâ muharip

temin edilmiştir. Bununla beraber vasıflı işgücü fıkdanı bu ülkede de kendini büyük ölçüde hissettirmiştir. Özellikle sanayi işçilerinin mühim bir kısmının harp teçhizatı ve mühimmat imalâtında kullanılması, tüketim malları sanayii bakımından bazı zorlukların doğmasına yol açmıştır.

IV — Rusya :

Sovyetler Rusya'sında bütün bir ihtilâl sonrasında işyerlerinin iradî yoldan değiştirilmesini önleyen kararnameler vardır. Cezalar halk komiserliklerince tayin edilmiştir. Bu hareketi yapanların düşük ücretli veya ağır işlerde yahut Sibiryaya gibi gelişmemiş bölgelerde çalıştırılmaları mutad hale gelmiştir. Diğer bütün demirperde gerisi ülkelerde de buna benzer tatbikat vardır. Aslında 1917-1921 tarihine kadarki savaş komünizmi devresinde mülkiyet ortadan kaldırılmış ve büyük topraklar tazminatsız olarak kamulaştırılmıştır. Ancak devlete ait olmakla beraber bunların işletilmesi, buraları işgal eden köylülere bırakılmıştır. Bütün fabrikalar toplum malı farzedilmiştir. İdare işçi ve komünist elemanlara terkedilmiştir. Bu durum 1921 yılına kadar devam etmiş ve harp komünizmi adı ile anılmıştır.

*
**

Savaş Yıllarında Kollektif Uyuşmazlıklar ve Mücadeleler :

Batı ülkelerinde umumiyetle fevkalâde hallerde, yani seferberlik ve seferberliğe hazırlık sırasında, kollektif uyuşmazlıklar ve mücadeleler hakkında hususî mevzuat hükümleri, içtihatlar ve bunlara dayanan tedbirler yürürlüğe konmuştur. Hemen bütün muharip ülkelerde savaş şart ve sebeplerinden dolayı ve otoriter idarenin güçlenmesi neticesinde çalışma hürriyeti hissedilir derecede tahdide uğramıştır. Bu arada İtalya'da 1940 tarihli bir kanunla cebri çalışma rejimi ihdas olunmuş ve işçilerin işyeri değiştirmeleri yasaklanmıştır. Fransa'da 1942 tarihli bir kanun işgücü ihtiyatları meselesini tanzim etmiştir.

İngiltere'de savaşın sürdürülmesi bakımından mühim sanayi kollarında çalışma mükellefiyeti ihdas olunmuş ve işyeri değiştiri-

rilmesi men'olunmuştur. Aynı husus İngiliz dominyonları için de geçerli olmuştur. Filhakika 1940'da yayımlanan savaş emirnamesiyle (Conditions of Employment and National Arbitration Order) grev ve lokavtlar üzerine tahditler konulmuş, ancak bunlar savaştan sonra kaldırılmıştır. Bu mevzuata göre, grevler ve lokavtlar ve kollektif uyuşmazlıklar ilgili bakana sunulup, ancak bakan üç hafta müddetle hareketsiz kaldığı takdirde geçerli sayılabilir. Aksi halde bir grev ve lokavta katılmak cezayı muciptir. Bahis konusu savaş emirnamesi yerine, 1951 yılında endüstriyel uyuşmazlıklar yönetmeliği (Industrial Disputes Order) yürürlüğe konulmuştur.

Diğer taraftan Amerika Birleşik Devletlerinde I. Cihan Savaşı yıllarında "Çalışma Komisyonları" (Labor Boards) tâbir edilen teşekküller vücade getirilmiş, bunlara uyuşmazlıkların uzlaştırılması görevi verilmiştir.

II. Cihan Savaşı yıllarında ise, grev Amerika'nın birçok devletlerinde kanuna aykırı bir fiil ve hareket sayılmış, ayrıca federal devlet tarafından da esaslı şekilde tahdit ve takyit olunmuştur. Hattâ II. Cihan Savaşı sonrasında da Amerika Birleşik Devletleri, hiç değilse hukukî bakımdan bir müddet harp halinde bulunduğu için, fiilî savaş devresindeki tedbirler devam ettirilmiştir.

Almanya'da I. Cihan Savaşının başlaması ile birlikte işçi sendikaları ile işveren organizasyonları arasında bir sulh muahedenesi imzalanmıştır. Buna göre, yürürlükteki bütün grevler ve lokavtlar durdurulmuş ve savaş boyunca yeni bir grev ve lokavt hareketine gidilmeyeceği kararlaştırılmıştır. Bu sulh anlaşması hükümlerine göre, bazı münferit sanayi kollarında işçi sendikaları ile işveren organizasyonları arasında savaş şart ve durumları karşısında ortak menfaatların bağdaştırılması maksadiyle ayrıca bazı organlar teşkil edilmiştir. Netice itibariyle savaşın ilk yıllarında grev ve lokavtların sayısı çok ehemmiyetsiz hadlere düşmüştür :

Kısmen harp harekâtına sahne olan 1914 yılına meydana gelen grevlerin sayısı 1.115, katılanların sayısı 59.000, lokavt sayısı 108, işletme sayısı 833, işçi sayısı ise 36.000'den ibarettir.

Diğer yıllara gelince :

Yıllar	Grevler	İlgili İşletme Sayısı	Grevcilerin Sayısı	Kayıp İşgünü Sayısı
1915	137	178	11.639	41.838
1916	240	437	124.188	245.404
1917	561	3.392	650.658	1.859.892
1918				
a) İktisadî Olanlar	531	1.094	379.116	1.451.526
b) Siyasî Olanlar	241	6.302	925.120	3.766.456

1915'de hiçbir lokavtın meydana gelmemiş olmasına karşı, müteakip yıllarda lokavtlar yine de asgarî seviyede kalmıştır.

Yukarıdaki rakkamlardan açıkça anlaşıldığına göre, ücret arttırmalarında bir vasıta rolü oynayan ücret hareketleri 1916 sonuna kadar fonksiyonunu kaybetmiştir. Bunun yerine serbest piyasada carî olan otomatizm rolünü oynamış, yani emek piyasasında gittikçe kıtlaşan işgücü arzının tesiriyle ve gittikçe artan zarurî ihtiyaç maddeleri fiyatları sebebiyle otomatik intibaklar vücutte gelmiş, bu hususta kollektif taraflar arasındaki muahedenin de rolü büyük olmuştur. Bunun yanında savaş yıllarında sanayici kârlarının büyük ölçüde artması da müessir olmuştur. Ancak 1917 yılı ile sonrasında iş değişmiş, özellikle 1918'de taraflar arasındaki sulh muahedesini geçersiz olmuş ve iş mücadelesi hareketlerinde daha ziyade siyasî saiklerin tesiri görülmüş, büyük merkezî sendika kuruluşlarının arzu ve iradeleri dışında kaba hareketler başlamıştır. Savaş yıllarında ücretlerin seyrine gelince, ücret hareketleri her iş ve sanayi yolunda homojen olmamıştır. Ancak ana temayül büyük ölçüde artış şeklinde tezahür etmiştir. Bunun sebebi, gerek savaş, gerek tüketim için hayatî olan sanayi ve hizmet kollarında ücretlerde büyük bir yükselmenin kaydedilmesi, buna karşı bu kabil devirlerde önemsiz üretim kollarında ücretlerde yavaş bir artışın görülmesidir. Ayrıca sendikaların iktidar durumlarının tesiri de müşahade edilmiştir.

Meselâ, demir ve madenî eşya sanayiinde 1914'de ortalama erkek işçi ücreti 5.55 iken, 1917'de 11.81 marka ulaşmıştır. Kadın-

larda 2.06 marktan 5.67'ye çıkmıştır. Diğer mühim endüstri kollarında da buna benzer yükselmeler olmuştur. Bu arada ücretler bakımından iki safha dikkati çekmiştir. Filhakika harbin hemen başlaması ile birlikte ücretlerde bir düşme kaydedilmiş, ancak ondan sonra devamlı bir artış görülmüş, bu artış grevlerin tekrar başladığı 1917'den itibaren daha kuvvetli olmuştur.

Almanya'da I. Cihan Savaşından sonra demobilizasyon karar-nameleriyle (1919) kurulmuş bir resmî merci savaştan barışa intikal devrinde işçilerin istihdamı veya işten çıkarılması gibi münferit uyuşmazlıklarda bir tarafın teklifinin diğer tarafca kabul edilme-mesi halinde, merciin sahip olduğu haklar iş hukuku ile ilgili umumî menfaat uyuşmazlıklarına, yani ücretler, maaşlar ve diğer çalışma şartlarına da teşmil edilmiş ve bu hususlarda ilgili mercie cebrî tahkim yetkisi verilmiştir.

Aslında Almanya'da resmî tahkim rejimi 1916 yılında Vatanî Yardım Hizmeti Kanununun (das Gésetz über den faterländischen Hilfsdienst) yürürlüğe girmesiyle başlamıştır.

Bu rejim 1923'de tahkim kararnamesinin çıkarılmasına, niha-yet Nasyonal Sosyalist rejiminde ise Reich çalışma yedeminlikle-rinin kurulmasına müncer olmuştur. 1916 Kanunu ve bu kanuna dayanan kararname hükümlerine göre, bütün bölgelerde teşkil edi-lecek üç işveren ve üç işçiden mürekkep pariter komisyonlar, Har-biye nezaretinden tayin edilecek bir başkanın başkanlığında önce münferit iş uyuşmazlıklarını karara bağlayacak ve bundan gayrı yardım hizmeti gören işletmelerde ücretler, maaşlar ve diğer çalış-ma şartlarından doğacak uyuşmazlıklar hakkında tahkim organları sıfat ve selâhiyetiyle vazife görecektir. Şayet taraflar uyuşmazlık-larını yetkili bir mahkemeye intikal ettirirlerse, bu takdirde hâdi-seyi tahkim organlarına götürmeye lüzum ve zaruret kalmayacaktır.

Diğer taraftan Almanya bakımından II. Cihan Savaşında kol-lektif uyuşmazlıklar ve endüstriyel münasebetler itibariyle tedbir almak bahis konusu değildir. Çünkü bu ülke 1933 yılından itiba-ren esasen emek piyasası bakımından sıkı bir rejim tatbikine baş-lamıştır. Bu arada sendika kurma, grev ve lokavt yasakları vaz-edilmiş, ücret ofisleri, cebrî tahkim rejimi tesis olunmuştur. Bu re-jim 1933 - 1945 arasında yürürlükte kalmıştır.

Bununla beraber, III. Reich Almanya'sında 1.9.1939 tarihinden itibaren işyerinin iradî yoldan değiştirilmesini yasaklayan bir kararname yürürlüğe konmuştur ve müteakip yıllarda hükümleri daha da ağırlaştırılmıştır (Bir nevi iş mükellefiyeti).

**

T Ü R K İ Y E

1974 yılının Temmuz ayında başlayan Kıbrıs Barış Harekâtının ortaya çıkardığı, yahut aktüel duruma getirdiği mühim bir gerçek, Türkiye'de savaş sanayiinin bir an önce kurulması zarureti olmuştur. Aslında millî endüstrinin barış ve savaş endüstrileri olarak iki kısma ayrılmasının doğru ve manalı olmadığı meydandadır. Zira millî bir savaş sanayii ekonomide bir çok yan dalların doğmasına, mevcutların beslenmesine ve küçük sanatlar da dahil olmak üzere, bütün sanayi kollarına siparişlerin verilmesine imkân hazırlayacağı gibi, istihdam hacminin genişlemesine, çok sayıda vasıflı insanın yetişmesine de yol açabilecek ve âtil kapasiteslerden sivil endüstriler ve hizmetler doğurmak ve yaşatmak gibi hiç bir zaman küçümsenmemesi gereken faydalar temin edecektir. Bu arada meselâ modern bir askerî tersane harp gemileri inşaatı ve bakımı yaparken, diğer taraftan yüklü olmadığı zamanlarda yolcu gemileri ve şilepler de imâl edebilir. Bunun aksi de variddir. Kaldı ki, askerî nakliye ve çıkarma gemileri barış yıllarında askerî tatbikat dışında, geniş ölçüde turistik hizmetlere tahsis olunabilir.

Öte yandan savaş sanayiinin nisbeten kısa bir müddet içinde barış endüstrisine çevrildiğini, Birinci ve İkinci Cihan Savaşları sonrasında, bu savaşlara katılan ülkeler isbatlamışlardır. Bütün bu faydaların yanında özellikle harp endüstrisinde çok miktarda teknisyenin, vasıflı elemanların yetiştiğini ve bunların bir müddet sonra sanayide insangücü açıklarını kapattığını, endüstrinin büyük bir hızla gelişmesinde son derece faydalı olduğunu Japonya misali bize bütün açıklığı ile isbat etmiştir. Gerçekten İkinci Cihan Savaşı sonrasında Japonya'nın mucizevî kalkınmasında, savaş esnasında silâh ve mühimmat sanayiinde çok ileri üretim tekniği ile çalışan ve yetişen insan gücünün hayatî bir rol oynadığı ortaya çık-

mıştır. Filhakika Türkiye gibi hızlı ekonomik kalkınmaya muhtaç bir ülkede bol miktarda vasıflı insan gücü stokunun bulunmasının başta gelen şartlardan biri olduğuna kimsenin şüphesi yoktur. Böyle bir şartın gerçekleşmesi ise, bol miktarda vasıflı eleman yetiştirilmesine, sonradan bunların muhafazasına bağlı bulunmaktadır.

Türkiye esefle kaydetmek gerekir ki, hem kâfi sayıda vasıflı eleman yetiştirecek tesis ve tedbirlerden yoksun, hem bunların yurda da muhafaza bakımından çok beceriksizdir.

Nitekim Devlet Plânlama Teşkilâtının yayımladığı raporlara göre, sırf 1965 - 1970 yılları arasında 90 bin kadar vasıflı işçi yurt dışına gitmiş, ayrıca bir çok hekim, dişçi, hemşire, mimar, mühendis ve kimyager memleketi terketmiştir.

Bu durumun kalkınma gayretlerini esash şekilde engellediği ve ileride de engellemeye devam edeceği aşikârdır. Kapital teçhizatı kadar, hatta ondan da mühim olan her kademedeki vasıflı insan gücü kaynakları harekete getirilemediği sürece, dışarıdan yüksek ücretlerle kalifiye eleman getirtmek zarureti hâsıl olacaktır.

Türlü sebeplerden dolayı alınması bir hayli zor olan böyle bir tedbir yerine, insanlarımızı yurdda muhafaza için teşvik edici ücret tedbirlerine başvurulması düşünülebilir.

Diğer taraftan savaş sırasında vasıflı iş gücünün hiç değilse bir kısmı silâh altına alınmakta, bu yüzden cephane ve mühimmat imâl eden sanayi dallarında boşluklar hâsıl olmakta, sanat ve meslek okulları öğretilmesiz kalmaktadır. Nitekim Birinci Cihan Savaşı esnasında Türkiye'de sanat okullarındaki öğretmenler, hatta bir kısım öğrenciler askere celp edilmiş, bu yüzden öğretim aksamıştır.

Kaldı ki, Türkiye'de barış devirlerinde dahi, yukarıda da işaret edildiği gibi, yetişmiş insan gücü noksanı bir hayli fazladır. Bu noksan bir taraftan mütemadi vasıflı emek göçünden, diğer taraftan gençlerin meslekî - teknik eğitime rağbet etmemelerinden, nihayet vasıflı insan gücü yetiştirecek müesseselerin kantite ve kalite bakımından kifayetsizliğinden doğmaktadır.

Nitekim Birleşmiş Milletler yayımlarına göre, yurdumuzda genel öğrenime giden gençlerin oranı % 80, meslekî - teknik öğrenime yönelenlerin oranı ise ancak % 20 civarındadır. Halbuki De-

mirperde gerisi ülkelerde bu oranlar tamamıyla ters bir manzara göstermektedir. Aslında Türkiye'de işsizliğin ve yoğun bir işsiz sayısının sebepleri arasında, bu işsiz kitlenin her türlü vasıftan yoksun durumu başta gelmektedir. Bu itibarla son yıllarda Yugoslavya işçilerinin Avrupa emek piyasalarını fethetmelerinin başta gelen sebebi de, bunların meslekî - teknik öğrenim görmüş işçiler olmasıdır. Kaldı ki, günümüzde "vasıfsız işçi" tipi de düne nazaran büyük ölçüde değişmiştir. Daha dün tarladan, kara sapan başından gelen bir Türk vasıfsız işçisi ile, bir sanayi cemiyetinin kucağında doğmuş, büyümüş bir Avrupalı, İsveçli, İsviçreli veya Alman vasıfsız işçisi arasında büyük farkların bulunduğu meydandadır. Gelişmiş Avrupa ülkeleri bu yüzden Doğu ülkelerinden kopup gelen bu tip "vasıfsız işçi" ye istikbalde büyük bir ihtimalle rağbet etmeyecek veya böyle bir emeğe karşı talebini bir hayli kısacaktır.

Hülâsa, muhtemel bir kısmî veya total savaş durumu da dikkate alınmak suretiyle, Türkiye'de bir insan gücü plânlaşmasının büyük bir dikkat ve ihtimamla henüz barış yıllarında yapılması mutlak bir zaruret olarak belirmektedir. Bu maksatla konu millî kalkınma plânları içinde ele alınabileceği gibi, ayrıca insan gücü plânlaşmasıyla görevli bağımsız müesseseler de vücutte getirilebilir. Filhakika gerek barışta, gerek savaşta başarı kazanabilmek için muayyen plânlara göre türlü vasıf seviyelerinde insan yetiştirmek lâzımdır. Zira vasıflı insan gücü kifayetsizliği gelişme hızını düşürmekte, teknik gelişmeyi geciktirmekte, barış ve savaş endüstrilerinin serpilmesine engel olmaktadır. Bu itibarla insan gücü ihtiyaçlarının ne olacağını araştırmak, bu miktar insan gücünün yine ekonomik ihtiyacı yönünden ne vasıfta olması gerektiğini tesbit etmek ve meslek yapısını ortaya koymak gerekir. Öte yandan, Türkiye'de modern bir savaş endüstrisinin kurulmasının, Kıbrıs Harekâtı sırasında halktan ve bazı kuruluşlardan toplanan bir kaç yüz milyon lira ile mümkün olamayacağı şüphesizdir. Ancak bu hususta sağlam teminat vermek şartıyla, Türk işçilerinin yabancı ülkelerdeki tasarruflarından ve oralarda ihtisas kazanmış Türk mühendis, teknisyen ve işçilerinden faydalanmak her halde gözönünde tutulması icap eden bir husustur.

Ancak savaş endüstrisinin de tıpkı barış sanayii ve özel sektör gibi rantabl ve prodüktif çalışması ve çalıştırılması lüzumuna

işaret etmek gerekir. Zira devamlı olarak bütçeye ağır yük teşkil edecek, kendi içine kapalı, bürokratların ve devlet teknokratlarının keyfi tasarrufları altında kurulup işleyecek bir harp sanayiine asla taraftar olmamak icap eder. Bu şartların gerçekleştirilebilmesi için muhtemelen karma bir savaş endüstrisi modeli düşünülebilir. Şayet böyle bir endüstri hem modern savaş araç ve gereçlerini ileri bir tekniğin icaplarına göre imâl eder, hem de sivil sivil piyasanın muhtaç olduğu mamûlleri yine aynı teknikle istihsâle girişirse, bu takdirde kapital piyahasının rağbetine mazhar olması ihtimali kuvvetlidir. Bu arada güçlü bünyesi ile Ordu Yardımlaşma Kurumunun da ortaklığı bahis konusu olabilir. Yeter ki böyle bir kuruluş bütün iyi niyetlilerin üzüntüsü ile ve daima tenkit edegeldikleri iktisadî devlet teşekküllerine benzemesin, o modele göre kurulup işlensin !

Tekrar edelim ki, Türkiye muhtaç olduğu harp vasıtalarını büyük ölçüde kendisi yapmalıdır. Bunun zamanı gelmiş ve Kıbrıs Harekâtı bu hususta bizleri teşvik edici sağlam bir örnek teşkil etmiştir. Zira muhtemel bir harpte şunun bunun gözünün içine bakmak, bu kahraman millete yakışmaz ve bu millet plânlı ve akıllı hareket ettiği takdirde, kısa bir müddet içinde küçük, fakat genişlemeğe elverişli modern bir harp endüstrisini mutlaka kurabilir.

Türkiye'de Birinci Cihan Savaşı arifesinde ve savaş içinde emek piyasasının manzarası :

1919 da Osmanlı İmparatorluğunda çalışanların iktisadî faaliyet kollarına göre dağılışı

	Toplam	
	1913	1915
Gıda	4281	3916
Toprak	980	336
Deri	930	1270
Ağaç	705	377
Dokuma	7765	6763
Kâğıt	1897	1267
Kimya	417	131
Toplam	16975	14060

Bu rakkamlar bize savaş yıllarında sanayide çalışan iş gücünde hafif dahi olsa bir azalmanın olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, Cumhuriyet idaresinin saltanat rejiminden tevarüs ettiği ve ordunun teçhizi maksadiyle kurulmuş sanayi tesislerinin belli başlıları şunlardır : Tophanei Âmire, tersanei Âmire, baruthane, Beykoz Deri, Feshane, Hereke ve Bakırköy Tekstil fabrikaları.

Türkiye'de fevkalâde hallerde emek piyasası :

1939 yılında İkinci Cihan Savaşının başlaması üzerine harp şartları dikkate alınmak suretiyle fevkalâde bir kanun neşredilmiştir. Filhakika 18/1/1940 tarihinde kabul edilir, 19/2/1940 tarihinden itibaren yürürlüğe konulan 3780 sayılı Millî Korunma Kanununun bazı hükümleri fevkalâde haller ve şartların hüküm sürdüğü devirlerde emek piyasasını tanzim ve iş gücü açıklarını kapamak maksadiyle sıkı rejim getirmiştir. Diğer taraftan bu tarihlerde esasen sendika kurma, grev ve lokavt yasakları olduğu dikkate alınmalıdır. Kanunun 9 uncu maddesi : "Hükümet sanayi ve maadin müesseselerinin istihşâllerini ve diğer iş yerlerindeki mesaiyi, bu Kanunun derpiş ettiği ihtiyacı karşılayabilecek hadde çıkarmak için lüzumu olan işçi kadrosunu ve ihtisas elemanlarını temin eder. Bu maksatla vatandaşlara ücretli iş mükellefiyeti tahmil edebilir".

Bu mükellefiyet ilk defa koordinasyon heyeti kararıyla 28/2/1940 tarihinden itibaren Ereğli Kömür havzasında uygulanmış, ayrıca istihşâli arttırmak maksadiyle Zonguldak Maden Tatbikat Mektebinin talebe sayısı arttırılmıştır.

Bu mükellefiyet Zonguldak vilâyeti ahâlisinden kömür işlerinde az çok çalışmış olan veya bu işlerde çalışmayı adet edinmiş ailelere mensup çalışma yaşına gelmiş bulunan veya hiç bir işle meşgul olmayanlarla, diğer vilâyetler halkından maden işlerinde mesai ve bilgilerinden istifade edilebilecek ihtisas erbabı, sanatkâr ve işçi bilûmum vatandaşlara tatbik olunacaktır. Bunlara normal seviyede ücret verilecektir. Havzada mükellefiyet altına girmiş bulunan yedek subay ve erlerin askerlik hizmetleri tecil olunacaktır. Havzada mükellefiyetin tatbiki ile yılda 350 bin ton fazla kömürün üretimi umulmaktadır. Yani çalışanlardan hiç biri kendi iradesiyle hizmet akdine son veremeyecek ve devamlı olarak gösterilen yerde çalışacaktır.

Diğer taraftan Millî Korunma Kanununun 10 uncu maddesi :

“Sanayi ve Maadin müesseselerinde ve diğer iş yerlerinde çalışan işçiler, teknisyenler, mühendisler, ihtisas sahipleri vesair müstahdemler çalıştıkları müesseseyi veya iş yerlerini kabule şayan bir mazeret olmaksızın ve haber vermeksizin terk edemezler. Bu madde hükmüne tevfikan çalışmaya mecbur tutulanlara saiklerine mukabil emsaline göre ücret verilir”.

Nihayet Millî Korunma Kanununun 19 uncu maddesinde, “bu kanunun meriyette bulunduğu zamanlarda sanayi ve maadin müesseseleriyle diğer iş yerlerinde fazla çalışmaya lüzum görülen hallerde işlerin mahiyetine ve ihtiyacın derecesine göre günlük iş saati her gün için üç saate kadar arttırılabilir. İş Kanununun ellinci maddesinin küçüklerle kadımlara ait daimî hükümleri sanayi müesseseleriyle diğer iş yerlerinde tatbik olunmayabilir. Hafta Tatili Kanunu bu kanunun istihdaf ettiği hususlarda tatbik edilmez. Şu kadar ki, bu hüküm işçinin haftada bir gün tatil hakkını ihlâl etmez”.

Ayrıca 1936 tarihli İş Kanununun 39 uncu maddesinin birinci fıkrasında :

Seferberliğe hazırlık ve seferberlik esnasında icra vekilleri heyeti, memleket müdafaasının ihtiyaçlarını temin eden iş yerlerinde fazla çalışmaya lüzum görürse, işlerin cinsine ve ihtiyacın şiddetine göre günlük iş müddetini işçinin azamî çalışma kabiliyetine çıkarabilir, denilmektedir.

Nihayet 275 Sayılı ve 1963 tarihli toplu iş sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu : 20 inci madde :

Savaş halinde, genel veya kısmî seferberlikte grev ve lokavt yapılamaz (toplu iş sözleşmesi süresi içinde).

Diğer taraftan Kıbrıs Çıkartma Harekâtı sırasında bütün kuruluşlar gibi, işçi ve işveren sendikaları da hükümeti desteklediklerini, maddî ve manevî her türlü fedakârlığa hazır olduklarını açıklamışlardır.

Türk - İş ve Disk, işçilerin bir gün ücretsiz çalışmasını ve özel bir fonda toplanacak bu paraların orduya verilmesini kararlaştırmışlar ve diğer yardım şekillerini tesbit maksadiyle sadece İstanbul'da 70 sendika bir toplantı yapmıştır.

Bunun dışında yine sırf İstanbul'da iki binden fazla işçinin katıldığı altı grev kaldırılmıştır. Bağımsız sendikalar da grevleri tehir etmiştir.

Disk de son hâdiseler karşısında Türk - İş'i işbirliğine çağırmıştır. Sendikalar bir savaş fonu kurulmasını istemişlerdir.

Hülâsa bütün grev ve lokavtlar icranın müdahalesine lüzum kalmadan durdurulmuştur.

YAZININ HAZIRLANMASINDA FAYDALANILAN KAYNAKLAR

- BABAN, Şükrü; Millî Korunma Kanunu, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 1, Sayı 2, Nisan 1940.
- BRIEFS, Goetz; Kriegswirtschaftslehre und Kriegswirtschaftspolitik, in Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 4. Auflage, Cilt V, Jena 1923.
- EKİN, Nusret, Gelişen Ülkelerde ve Türkiye'de İşsizlik, İstanbul 1971.
- FECHNER, Erich; Arbeitspflicht und Arbeitszwang, in Handwörterbuch der Sozialwissenschaften, Cilt I, Göttingen 1959.
- GEBAUER, Werner; Kriegswirtschaft, in Handwörterbuch der Sozialwissenschaften, Cilt VI, Göttingen 1959.
- KESSLER, Grehard; İçtimai Siyaset, İstanbul 1945.
- RAUPACH, Hubert; Die Schlichtung von Kollektiven Arbeitsstreitigkeiten und Ihre Probleme, Berlin 1964 .
- TUNA, Orhan; Türk İş Hukuku ve Millî Korunma Kanunu, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt I, Sayı 3, Nisan 1940.
- TUNA, Orhan; İş İstatistikleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt VI, No. 3 - 4, İstanbul 1945.
- TUNA, Orhan; 50 Yıllık Cumhuriyet Devrinde Emek Piyasası ve İşçi - İşveren Münasebetleri, İktisat Fakültesi Mecmuası, Cilt 30, No. 1 - 4, İstanbul 1970 - 71.
- TUNA, Orhan - KUTAL, Metin; Grev Hakkı, Başlıca Meseleleri ve Memleketimiz Bakımından Tanzimi, İstanbul 1962.
- Der Grosse Brockhaus, Cilt X.
- Milliyet Gazetesi, İstanbul 27.7.1974.
- Bursa Teknisyen Okulu ve Sanat Enstitüsü, 1971 - 72, 1972 - 73, Bursa.